

Inleiding

Nederland en België sloten in 1946 een cultureel verdrag, toen van culturele en andere internationale samenwerkingsverbanden hoge verwachtingen bestonden. De gedeelde Nederlandse taal en het feit dat beide landen in het verleden tot één staat behoorden gaven het verdrag een extra dimensie, maar waren tegelijkertijd een complicerende factor. Het Nederlands-Belgisch cultureel verdrag bestaat nog steeds, maar alleen nog tussen Nederland en Frans- en Duitstaligen in België. Vlaanderen heeft in 1995 een eigen cultureel verdrag met Nederland gesloten, nadat in 1980 al de Nederlandse Taalunie tot stand was gekomen.

De werking van culturele verdragen is nog vrijwel niet geëvalueerd, de resultaten van de Nederlands-Belgische samenwerking ook niet. In deze studie is nagegaan welke relatie bestond tussen Nederlands-Belgische culturele betrekkingen en andere internationale betrekkingen. Tevens is onderzocht welke rol historische en taalverwantschap in de Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen speelde en welke invloed binnenlandse ontwikkelingen hebben gehad op de bilaterale culturele betrekkingen. Tenslotte is onderzocht of deze culturele betrekkingen een eigen dynamiek vertoonden.

De rode draad in de gehele onderzochte periode is de positie van Vlaanderen. Na 1945 waren de Vlaamse beweging en de Groot-Nederlandse gedachte door collaboratie in diskrediet geraakt. Vooral fascistische groeperingen trokken de Groot-Nederlandse gedachte door tot de politieke aanhechting van Vlaanderen bij Nederland. Hoewel lang niet alle politiek Groot-Nederlanders fascist waren, werd Groot-Nederlands streven synoniem aan collaboratie en was daarom na de Tweede Wereldoorlog taboe. De Vlamingen beschouwden daarom het cultureel verdrag tussen Nederland en België als de enige onverdachte manier om culturele contacten met Nederland te leggen. Hoewel in Nederland weinig affiniteit bestond met de Vlaamse aspiraties, zijn de Nederlands-Vlaamse betrekkingen binnen en buiten het cultureel verdrag veel sneller gegroeid dan de Nederlands-Franstalige betrekkingen.

De Groot-Nederlandse gedachte was politiek wel dood, maar cultureel alleen bewusteloos; na enige jaren is dit idee weer nieuw leven ingeblazen met de introductie van het concept van culturele integratie. Dit was het streven naar uniforme structuren in onderwijs en culturele voorzieningen in Nederland en Vlaanderen. Een cultureel zelfstandig Vlaanderen zou samen met Nederland een stevige positie in Europa kunnen opbouwen. Europese integra-

tie, het streven naar culturele autonomie en cultureel Groot-Nederlandse ideeën, namelijk de opvatting dat Nederland en Vlaanderen op basis van taal en historische banden één Nederlandse cultuur deelden, waren de inspiratiebronnen voor culturele integratie.

Culturele betrekkingen in deze studie betreffen de gebieden die genoemd worden in het Belgisch-Nederlands cultureel verdrag van 1946, namelijk onderwijs en wetenschap, kunst, media en samenwerking inzake culturele belangen in het buitenland. Verder betreft dit onderzoek Nederlandse taal en letteren, die niet genoemd staan in het verdrag. De inhoud van het begrip cultuur, zoals gebruikt in de officiële culturele betrekkingen tussen beide landen, is in de loop van de onderzochte periode geëvolueerd van kunst tot het 'brede cultuurbegrip'; daaronder vielen ook welzijn, sociaal-culturele activiteiten, sport en dergelijke. Het cultureel verdrag zelf is vrijwel onveranderd gebleven: het was een kapstok waaraan verschillende cultuurbegrippen opgehangen konden worden.

Bronnen

De uitvoering van het cultureel verdrag heeft de ruggengraat van het onderzoek gevormd. Voor de uitvoering van alle culturele verdragen zijn en waren er zogenaamde gemengde commissies: die bestaan uit een aantal prominenten uit beide landen, die de regeringen adviseren over de uitvoering van het verdrag. De praktische uitvoering van het verdrag lag bij de ministeries van Onderwijs en later ook die van Cultuur, terwijl Buitenlandse Zaken, de eindverantwoordelijkheid had.

In theorie zou alle informatie betreffende de Nederlands-Belgische gemengde commissie in de archieven van de ministeries van Buitenlandse Zaken in Brussel en Den Haag moeten zitten. Maar als gevolg van de overheveling van culturele bevoegdheden naar de Franse en Vlaamse gemeenschap in België, had het Belgische ministerie van Buitenlandse Zaken alle stukken over culturele betrekkingen overgedragen aan deze gemeenschappen. Helaas waren deze stukken bij de gemeenschappen niet meer terug te vinden. Ook de archieven van de voormalige Belgische ministeries van Openbaar Onderwijs, Nationale Opvoeding en Nederlandse en Franse Cultuur zijn onvindbaar. Het rijkste Belgische archief, dat van Johan Fleerackers, lange tijd kabinetschef van de ministers van Nederlandse Cultuur, was niet toegankelijk. Het onderzoek heeft daarom vooral plaats gevonden in het archief van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag, waar de benodigde stukken wel aanwezig waren.

Aan Vlaamse kant bestond wel een stortvloed aan literatuur over Nederlands-Vlaamse samenwerking, die eveneens besturdeerd is. Deze kwam voort uit Vlaams verlangen om met hulp van Nederland de Vlaamse positie in België

te verbeteren. Ten dele waren het bespiegelingen van figuren die een voor-aanstaande rol speelden in de culturele betrekkingen met Nederland, met name Julien Kuypers en Johan Fleerackers, die beide voorzitter zijn geweest van de gemengde commissie.

Hoewel de intergouvernementele betrekkingen de spil van het onderzoek vormden, zijn de belangrijkste culturele organisaties die een rol speelden in de Belgisch-Nederlandse betrekkingen, zoals het Algemeen-Nederlands Verbond, ook onderzocht. Deze organisaties opereerden aanvankelijk tamelijk los van de officiële culturele betrekkingen. Naarmate Vlaanderen meer autonomie vergaarde binnen de Belgische staat, richtten deze verenigingen zich met hun wensen meer op de overheden, waardoor er een grotere interactie tussen particuliere organisaties en de overheden ontstond.

Conclusies

Uit het onderzoek is vooral de marginale positie van culturele betrekkingen in het geheel van buitenlandse betrekkingen naar voren gekomen, ondanks het belang dat er vooral aan Vlaamse kant aan gehecht werd. Geen van beide landen had een visie op de rol van culturele betrekkingen in het geheel van buitenlandse betrekkingen. Culturele relaties waren in de ogen van de betrokkenen bij Buitenlandse Zaken vooral aardige franje en mochten andere buitenlandse belangen niet schaden. Een relatie tussen de Belgisch-Nederlandse culturele betrekkingen en multilaterale instanties, zoals in de Raad van Europa of de EEG, is nauwelijks aan te wijzen. In de praktijk waren dat gescheiden circuits.

De Europese integratie was wel van belang voor de gedachtevorming over Vlaams-Nederlandse samenwerking. Het was één van de inspiratiebronnen voor het introduceren van het concept van culturele integratie rond 1960. De Vlamingen hoopten dat Europese economische integratie de weg zou vrijmaken voor het overstijgen van het nationale niveau en integratie op het gebied van cultuur en onderwijs van alle Nederlandstaligen mogelijk zou maken.

De taalverwantschap tussen Nederland en Vlaanderen was voor de Vlamingen van groot belang: zo konden zij de Franstaligen tonen dat zij een echte taal spraken, die zij deelden met Nederland. Ook Nederland erkende het belang van de taaleenheid, maar er waren telkens politieke beslissingen nodig om deze eenheid te waarborgen; de aanslepende spellingkwestie was het gevolg van uiteenlopende opvattingen over taal en taalvarianten in beide landen. Het lukte pas in 1994 een eenvormige spelling in te voeren.

De gezamenlijke Nederlandse taal was een zorgenkind, de daaraan gekoppelde gezamenlijke Nederlandse cultuur was een mythe. De visie dat op basis van de gedeelde Nederlandse taal er sinds de 15e eeuw een Neder-

landse cultuur van Nederlanders en Vlamingen samen bestond, was zeer zwak onderbouwd. Het was wel een enorme steun in de rug van de Vlaamse beweging. Mythen vervullen een belangrijke functie in het ontwikkelen van een eigen identiteit en dat was precies wat de Vlamingen deden in deze periode. Het probleem was dat de meeste Nederlanders Nederlandse cultuur niet zagen als gedeelde cultuur van Nederland en Vlaanderen en in die zin de identiteitsvorming van de Vlamingen ook niet steunden. Omdat Vlamingen en Nederlanders nauwelijks uitweidden over hun opvattingen van Nederlandse cultuur, leidde dit nogal eens tot irritaties en spraakverwarring.

De meeste pogingen tot culturele integratie liepen vast op de onvoltooide culturele autonomie in België, de Nederlandse huiver om met een niet volledig autonoom Vlaanderen in zee te gaan en de structurele verschillen in onderwijs- en culturele organisatie in beide landen. Het streven naar culturele integratie had wel een omgekeerd effect: het wekte grote verontrusting in Wallonië en deed daar de indruk ontstaan dat de Nederlandstaligen ook economisch en politiek een blok zouden vormen, dat de Walen in de Benelux in een hoek zou drukken. Naarmate de Benelux aan belang inboette en de EEG prominenter werd, richtte de Waalse bezorgdheid zich op de Europese integratie. Culturele integratie leverde als enig concreet resultaat in 1980 de Nederlandse Taalunie op. De Nederlandse houding in culturele betrekkingen was nogal passief. Zo is ook de Nederlandse Taalunie tot stand gekomen: op aandringen van enkele deskundigen, cultureel Groot-Nederlanders en vooral van enige Vlaamse politici.

De Franstaligen vielen bij dit alles een beetje buiten de boot. Nederland deed krampachtige pogingen ze overal bij te betrekken, maar de wederzijdse belangstelling was in feite gering. In België stonden beide taalgemeenschappen met de rug naar elkaar toe: de Franstaligen richtten zich voornamelijk naar Frankrijk, de Nederlandstaligen naar Nederland. Dit feit en de gemakkelijkere communicatie met de Vlamingen zorgden ervoor dat de Franstaligen langzamerhand uit het Nederlandse zicht verdwenen.

Buitenlandse politiek is binnenlandse politiek, dat geldt tot op grote hoogte voor culturele betrekkingen. Omdat een buitenlands cultureel beleid ontbrak, dreven de culturele betrekkingen mee op de binnenlandse ontwikkelingen. Dat bleek vooral uit de grote invloed die de Belgische ontwikkelingen naar een federale staat hadden op de culturele betrekkingen. Met iedere stap in het staats-hervormingsproces kregen de Vlamingen meer armslag en steeg de Vlaamse druk op Nederland om Vlaanderen te helpen zijn positie verder te versterken. Nederland nam een afwachtende houding aan en volgde schoorvoetend de dynamiek die van Vlaamse kant kwam.

De ontwikkeling van Belgisch-Nederlandse naar hoofdzakelijk Vlaams-Nederlandse betrekkingen is een zaak van enkelen geweest. Culturele betrekkingen in het algemeen zijn het werk van een kleine groep intellectuelen en ambtenaren; de grote massa is er nog nooit door beroerd. De ministers van

Nederlandse Cultuur en hun politieke rechterhanden hebben een prominente rol gespeeld; zij hebben enorm aangedrongen op intensieve Vlaams-Nederlandse samenwerking.

De uitvoering van de culturele betrekkingen werd steeds ingewikkelder. In de jaren zestig kwam er Nederland het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk bij. In België werd het ministerie van Nationale Opvoeding en Cultuur naar taalgroep gesplitst, met aparte ministers voor Nationale Opvoeding en voor Cultuur. Coördinatie- en competentieproblemen vertraagden de gang van zaken regelmatig. De communicatielijnen tussen de gemengde commissie en de ministeries werden veel langer. De culturele betrekkingen werden een doel in zichzelf: eenmaal begonnen samenwerking ging gewoon door, zonder dat de ambtenaren of de gemengde commissie nagingen of er nog wel behoefte aan bestond. Het cultureel verdrag leidde een eigen leven; al snel ontstond er een soort traditie van wat er binnen een cultureel verdrag gebeurde en die traditie was heel taai. Misschien was het cultureel verdrag wel bedoeld als ondersteuning van andere samenwerkingsverbanden, maar het functioneerde niet als zodanig.

Binnen de smalle marges was er toch voldoende speelruimte om de betrekkingen boven het niveau van obligate uitwisselingen uit te tillen. Dat gebeurde omdat de betrekkingen in één opzicht uniek waren: vanwege de Vlaamse verwachtingen van Nederland op basis van de veronderstelde cultuurgemeenschap. Het romantische idee dat Vlaanderen en Nederland cultureel homogeen zouden moeten zijn was een steun in de rug van de opkrabbelende Vlaamse beweging in de jaren vijftig. Vanaf de jaren zestig liepen de maatschappelijke ontwikkelingen in beide landen uiteen en daarmee ook de culturele ontwikkelingen. Terwijl Vlaanderen op eigen kracht steeds meer culturele autonomie verwierf in België, verslechterde de wederzijdse beeldvorming de communicatie. Vlaanderen voelde steeds minder behoefte zich cultureel te spiegelen aan Nederland.

Rond 1980 tekende zich een tendens af tot meer grensoverschrijdende contacten, waar cultuur ook deel van uitmaakte. België als geheel verdween vrijwel uit het zicht. Niet zozeer een veronderstelde culturele eenheid, maar een besef dat allerlei ontwikkelingen niet stopten bij de grens stimuleerden vooral de Vlaams-Nederlandse de samenwerking. De pragmatische overweging in hetzelfde schuitje te zitten kreeg de overhand op de ideologie van de gedeelde cultuur, die meer onder druk stond van de duidelijker wordende verschillen tussen Vlaanderen en Nederland. De romantiek maakte plaats voor het realisme.

Iris Steen